

Окремі твердження автора загального характеру, на нашу думку, не завжди адекватно відображають певні історичні реалії. Так, зокрема, важко погодитися з його думкою, що Перша світова війна привела до поляризації української інтелігенції (українського політикуму) на “симпатиків проросійської та проавстрійської орієнтації” (с.181, 407). Тут простежується помітне спрощення ситуації, адже вказані орієнтації були радше вимушеним, ситуативним, а сам український рух був стимульований війною до пошуку власної позиції щодо зовнішньо політичних координат.

Висловлені зауваження та побажання не впливають на високу загальну оцінку рецензованої роботи. Одержані результати та висновки є обґрунтованими й мають вартісне наукове значення, оскільки в сукупності вирішують важливу наукову задачу, суттєву для української історіографії – комплексно відтворюють відображення наукової спадщини М.Грушевського в сучасній для нього історичній науці.

Віталій Масненко

«ABY MIŁOŚĆ ZOBOPOLNA KRZEWIWA SIĘ...»

(350-lecie Unii Hadziackiej (1658 – 2008) / Pod red. T. Chynczewskiej-Hennel, P. Krolla, M. Nagielskiego. – Warszawa: Wydawnictwo „DiG”, 2008. – 719 s.;

Гадяцька унія 1658 року: Зб. наук. пр. / Редкол. П. Сохань, В. Брехуненко та ін. – К.: Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, 2008. – 342 с.)*

Дотепер точаться гострі дискусії з приводу державотворчого потенціалу української козащини як етносоціальної еліти ранньомодерної України та гетьмана Богдана Хмельницького як фундатора козацької державності зокрема. Бінарна опозиційність поглядів при цьому – від тотальної заперечності до сліпої беззаперечності – досягає подеколи ультраміфічних меж, за якими вже зникає можливість будь-якого наукового діалогу. Натомість сучасний історіографічний досвід демонструє плідність логіки толерантного обговорення знакових історичних подій представниками різних наукових традицій, концепцій, шкіл і метою якого є не стільки поглиблене дослідження самої події, як безболісна деінсталяція історіографічних міфів, породжених суб’єктивними інтерпретаціями.

До такого класу подій безсумнівно відноситься спроба порозуміння українців і поляків після кривавого навіженства 1648 – 1657 рр., відома як Гадяцька унія. І хоча вона назавжди залишилася віртуальним «склеєнням», її архітектоніка дивовижно увиразнила державницький ансамбль, сформований далекосяжним інтелектом Великого Богдана. Вона ж бо мала стати і фундаментом світлиці Великого князівства Руського як національної держави українців. Так, історія не знає умовного способу, але вже ось 350 років як історики намагаються збагнути, чим же був Гадяч – 1658 і для українців, і для поляків, і для решти спільнот Центрально-Східної Європи.

У цьому керункові цілком консеквентним виглядає видання двох збірників наукових праць, присвячених 350-річчю Гадяцької унії, ініційовані українськими – з одного та відповідно польськими дослідниками – з іншого боків. Характерно, що обидві книги не зациклені на національних авторах і виявляють доволі широкий спектр вчених з різних країн. Відтак читач може ознайомитися в межах видання цілокупно з поглядами на Гадяцьку унію українських, польських, російських, литовських, угорських, американських, канадських і навіть італійських істориків.

Польське видання увібрало у себе праці Міжнародної наукової конференції, присвяченої 350-літтю Гадяцької унії й організованої Інститутом історії Варшавського університету та Інститутом історії Польської академії наук. В 6 тематичних рубриках представлені погляди на цю подію 43 авторів з 8 країн світу, проте найбільше, що виглядає цілком закономірним, з Польщі та України. У вступному слові до читачів редактори збірника – Тереза Хинчевська-Геннель і Мирослав Нагельський – зокрема відзначили, що з перебігу тих далеких подій нині мусимо зробити висновки, адже і сьогодні треба спільно боронити свою незалежність.

Перший блок збірки, присвячений політико-правовим аспектам Гадяцької унії, відкриває стаття відомого польського історика Януша Тазбіра «Гадяцька угода як шляхетська утопія», в якій аналізуються утопічні конотації ідеї «porozumienia z Kozakami na równo-prawnych zasadach» та

створення Української держави. Тому, на думку історика, Гадяцька унія як конструкт шляхетської політичної думки була лише спорудою на піску і виразно межувала з утопією. Професор Києво-Могилянської академії Віталій Щербак теж здійснив спробу дослідження Гадяцького трактату в контексті українського державотворення. Оскільки поступки української сторони в ході ратифікації сеймом угоди поставили під питання навіть автономний статус України, постільки, – зауважує вчений, – «Гадяцька унія виявилася нежиттєздатною і безперспективною у процесі відродження Української держави».

У свою чергу канадський дослідник Ендрю Пернал вважає, що Гадяцька унія стала найбільшим політичним досягненням в Європі XVII ст., більше того навіть більшим за Люблінську унію 1569 р. Адже повторна інтеграція України до складу Речі Посполитої вже як рівноправного партнера урочисто сигналізувала про початок перелому в історії Європи, який так і не став дійсністю. Цьому присвячена і стаття одного з найпомітніших сучасних фахівців в галузі Гадяцької унії (див. нашу рецензію у попередньому числі (вип. 133/134) Вісника Черкаського університету, с. 229 – 232), польського історика Януша Качмарчика «Чому гадяцька ідея була приречена на поразку». Однією з найголовніших автор вважає провал Зборівської угоди 1649 р., натякаючи, що й гадяцькі домовленості розглядалися не як політичний діалог двох держав, а як акт капітуляції.

Тому, проводячи паралелі між козацько-польськими договорами першої половини XVII ст. та Гадяцьким трактатом, український історик Віктор Брехуненко теж слушно зауважує, що «"вуха" стереотипів з-перед середини XVII ст. виразно помітні в гадяцькому дискурсі». Причому в правовому контексті всі попередні козацькі угоди з Варшавою демонстрували «повне ігнорування шляхтою козацьких претензій на місце „під сонцем"», хоч козаки і витиснули зі своїх візаві далекосяжні поступки. Втім, як зауважує Ян Дзягелевський у статті «Постанови гадяцької комісії та конституційні принципи Першої Речі Посполитої», формально юридично підстави для утворення Республіки Трьох Народів на сеймі 1659 р. були закладені, але з часом могли бути легко скасовані, адже від самого початку суперечили «конституційним нормам» тогочасної Речі Посполитої.

Намагаючись з'ясувати ставлення до гадяцького дискурсу напередодні та під час укладання угоди з боку тогочасних можновладців Речі Посполитої, Маріуш Роберт Дроздовський у статті «Гадяцька унія в поглядах шляхти» дійшов висновку, що до укладання угоди більшість представників стану землевласників досить схвально поставилася до місії Станіслава Беневського щодо перемовин з гетьманом Іваном Виговським. Проте після підписання пактів у Гадячі 16 вересня 1658 р. шляхта кардинально змінила свої погляди, демонструючи цілковите небажання йти на поступки козащині. На жаль, крім припущення стосовно хвилювань польської шляхти за стабільність суспільно-політичного ладу Речі Посполитої, дослідник не заглиблюється в аналіз дійсних спонук і мотивів зміни шляхетської opinio. Натомість познанський історик Мацей Франц взагалі переконує, що тогочасна річпосполитська шляхта ставилася досить байдуже і прохолодно до ідеї Гадяцької унії, мрії щодо якої стали історіографічним міфом набагато пізніше, коли історики усвідомили справжнє значення угоди для можливого польсько-українського порозуміння в ту епоху. Основною ж причиною неможливого втілення в життя проекту цієї унії вчений називає сам текст трактату, що вийшов з-під пера Юрія Немирича і Станіслава Беневського, й який був суб'єктивною концепцією їхніх особистих бажань і мрій.

До другої частини збірки увійшли розвідки, в яких науковці намагалися інтерпретувати релігійний дискурс Гадяцької унії 1658 р., адже не є таємницею, що одним із найболючіших пунктів угоди стало скасування церковної унії 1596 р. та надання якнайширших прав у суспільно-політичній системі Речі Посполитої Православній церкві. Питанню православ'я та уніатської церкви в гадяцьких пунктах присвятив свою розвідку Антоні Міронович. Зокрема багато уваги дослідник приділив реконструкції спроб нунція Ватикану П'єтро Відоні й уніатських єпископів аби пункт щодо ліквідації Брестської унії було викреслено з угоди. Конфесійна проблема в Гадяцькій угоді стала предметом дослідження й торуньського історика Томаша Кемпи. Він доводить, що

*Рецензія виконана в межах договірної теми «Білоруська й українська історіографії та формування історичної свідомості білорусів і українців у 1918–1945 рр.» «ДФФД–БРФФД–2009» Ф29.5/10, держбюджетної теми «Історична наука України, Польщі, Білорусі в контексті модерного націотворення: компаративний аналіз» (номер держреєстрації 0109U002865).

питання віросповідання мало чи не найважливіший характер в усіх українсько-польських договорах першої половини XVII ст., проте через потужну опозицію, підтримувану насамперед Ватиканом, «релігійне питання» постійно заходило у глухий кут. Компромісом мав би стати проект нової релігійної унії, запропонований оточенням Івана Виговського, але оскільки він розроблявся не в стінах Римської курії, очікувати на його реалізацію було годі.

Італійська дослідниця з Венеції Вівіана Носілья у доволі розлогій статті «Унія та уніати як об'єкти, а не як суб'єкти» також зупиняється на конфесійному аспекті стосовно Гадяцької угоди 1658 р. Проте вона зміщує акценти на статус уніатської церкви в умовах гадяцького дискурсу, намагаючись з'ясувати, чому більше як через 60 років після Брестського собору греко-католики в Речі Посполитій і надалі були фактично «розмінною монетою» в польсько-українських справах. Основними причинами такого становища уніатів, на думку дослідниці, були відсутність справжнього церковного лідера, прохолодне ставлення до уніатського обряду з боку католицьких ієрархів Речі Посполитої, недопущення уніатських єпископів до політичного життя, економічна слабкість церковної організації. Проте найважливішим фактором, який власне зумовлював усі вищезгадані, була відсутність інтелектуальної еліти серед уніатських ієрархів, зумовлена насамперед відсутністю спеціальних навчальних закладів. Тому то Уніатська церква була в умовах Гадяцької унії об'єктом, а не самостійним суб'єктом, який мав би можливість, за переконанням Вівіани Носільї, самостійно обороняти власну долю, не покладаючи її вирішення на Папу, нунція та ієрархів католицької церкви Речі Посполитої.

Гадяцькі рішення в контексті католицько-уніатсько-православної релігійної полеміки XVI – XVII ст. спробував висвітлити у своїй статті польський дослідник Ян Страдомський. Катерина Вішовата-Вальчак розкрила діяльність папського нунція в Речі Посполитій П'єтро Відоні впродовж 1652 – 1660 рр., зокрема його позицію та конкретні вчинки, пов'язані з Гадяцькою унією 1658 р. Анджей Гіль зосередив увагу на аналізі релігійної політики любомльського старости Івана Виговського, як прикладу практичної реалізації постанов Гадяцької унії.

Третю панель рецензованої збірки склали праці, присвячені культурно-освітньому контексту Гадяцької унії. Зокрема, відома київська дослідниця Наталя Яковенко у статті «Київські професори за лаштунками Гадяцької угоди (Про спробу перетворення Могилянської колегії на університет)» намагається з'ясувати, чому питання про зміну статусу київського навчального закладу вперше зринуло саме у 1658 р. Як це не дивно, але на її думку, «пояснення цьому епізодові належить шукати в активізації наприкінці 1658 р. перемовин щодо чергового проекту церковної унії та скликання спільного синоду православних і уніатів». Не менш цікавим є й розв'язання загадки появи такого «не-козацького» пункту в тексті Гадяцької угоди, що його пропонує Наталя Яковенко.

Попри те, що прямої інформації про ставлення могилянських професорів до Гадяцької угоди не збереглося, своє бачення цієї події залишили тогочасні українські літописці, з яких дехто безпосередньо мав зв'язки з Академією, як, наприклад, Феодосій Софонович. На тому як висвітлювали унію історики другої половини XVII – XVIII ст. зосередили свою увагу о. Юрій Мицик та Інна Тарасенко. Оскільки всі літописи цього періоду було створено на Лівобережній Україні, їхні автори (Ф. Софонович, Самовидець, С. Величко, Г. Грабянка та ін.) трактували Гадяцький договір у негативному світлі. Передумовам і процесу інтелектуального розколу духовної та світської еліти України другої половини XVII ст. на проєвропейський і проросійський напрями присвячені також розвідки Лариси Довгої, Оксани Задорожної, Катерини Лоссон і Дмитра Карнаухова.

Військовому аспекту Гадяцької унії 1658 р. присвячено четвертий блок збірника праць, виданого Варшавським університетом. Його відкриває стаття польського дослідника Марека Вагнера «Дії дивізії коронного обозного Анджея Потоцького в Україні 1659 року», в якій аналізується значення військової допомоги Івану Виговському з боку польського короля в першій половині 1659 р. та причини відступу польської залоги під проводом Анджея Потоцького восени того ж року. Більш докладно на цій сторінці періоду укладання Гадяцької унії та зокрема фіаско гетьмана Івана Виговського зупиняється відомий варшавський історик Пйотр Кроль у статті «Гадяцька унія та падіння гетьмана Івана Виговського у вересні 1659 р.». На думку дослідника, основною причиною падіння стало те, що польський уряд так і не зміг надати реальну військову підтримку українському гетьманові в умовах загострення військового протистояння з Московією.

Тому козацька старшина проголосила гетьманом Юрія Хмельницького і змусила Івана Виговського передати йому всі клейноди та владні повноваження. Все ж можна погодитися з автором, що ідея Гадяча не зникла після зречення булави Виговським, а знайшла продовження в діях його наступників – Юрія Хмельницького, Павла Тетері, Петра Дорошенка та Івана Мазепи.

У цьому ж блоці вміщено ще кілька статей, дотичних пропонованих проблематиці. Так, харківський дослідник Віктор Маслійчук розглядає відгомін гетьманування Івана Виговського на Слобідській Україні, російський історик Ніколай Мінінков проаналізував характер взаємин Війська донського із Запорозькою Січчю, польський вчений Пшемислав Гаврон в межах історії польсько-козацької співпраці запропонував нарис стосовно татарського нападу восени 1629 р. У свою чергу литовський дослідник Валдас Ракутіс проаналізував участь у придушенні «українських бунтів» 1789 – 1790 рр. в Речі Посполитій армії Великого князівства Литовського, а також наслідки для її боєздатності після каральних акцій.

П'ята частина рецензованого збірника присвячена міжнародним умовам, в яких розгортався процес укладення Гадяцької унії 1659 р. Ришард Сковрон у статті «Козацька проблематика на засіданнях Консехо де Естадо (1649 – 1657): з історії обігу інформації в середині XVII ст.» намагається з'ясувати яким обсягом інформації володіли тогочасні політичні еліти в Іспанії, насамперед представники Державної Ради (Consejo de Estado), і яким чином українські події впливали на вектори іспанської дипломатії в Центрально-Східній Європі. Найважливішими джерелами інформації для іспанського двору були посольство у Відні, а також посланці при польському і шведському королівських дворах. Попри віддаленість Мадрида від Варшави, українські справи істотно впливали на іспанську дипломатію, представники якої активно намагалися втягнути Річ Посполиту у війну з Туреччиною, тому, зокрема, Зборівський договір 1649 р. був досить схвально прийнятий іспанською політичною елітою. На жаль, авторові не вдалося відшукати документів пов'язаних безпосередньо з Гадяцькою унією, хоча не доводиться сумніватися, що в Іспанії про цю подію було відомо.

Не менш цікавою є і стаття угорського історика Гебея Шандора «Одна дипломатична ілюзія: доля союзу Трансільванського князівства і Запорозького Війська (1657 – 1658 рр.)». Автор резонно звертає увагу, що до Раднотської коаліції (грудень 1656 р.) між Військом Запорозьким і Трансільванським князівством було підписано угоду в Дюлафехерварі 7 вересня 1656 р., продовженням якої в контексті антиросійської дипломатії України (була зумовлена Віленським перемир'ям від 24 жовтня 1656 р. між Московським царством і Річчю Посполитою) стала і Гадяцька угода. Втім, становище Івана Виговського, на думку Гебея Шандора, було безнадійне і безвихідне, оскільки з погляду тогочасної європейської політики ні Річ Посполита, ні Московія не могли погодитись на появу нової держави – України. При цьому доволі суперечливим є твердження автора, що проблема Великого князівства Руського була не державотворчою, а соціальною (суспільною), так само, як і з його трактуванням Української козацької держави як «псевдо-держави (de jure – ні, de facto – так)» (с. 530). Тому її союз із Трансільванією був, на його думку, радше ілюзією, аніж реальністю.

Не зовсім логічним видається вміщення до цієї панелі двох історико-археографічних розвідок російської дослідниці Тетяни Таїрової-Яковлевої «Нові архівні матеріали та спірні питання Гадяцької угоди» і польського історика Міхала Кулецького «Гадяцькі документи Станіслава Казимира Беневського у відділі „Козацьке” Архіву коронного варшавського: до історії дипломатії Речі Посполитої в XVII ст.», хоч від цього їхнє значення зовсім не зменшується і є важливим внеском в реконструкцію подій Гадяцької унії 1658 р.

Остання рубрика «Після унії – наслідки, історіографія, сучасність» містить дослідження, пов'язані з наслідками та інтерпретацією Гадяцької унії у пізніші часи. Зокрема варшавський дослідник Веслав Маєвський аналізує причини та обставини смерті екс-гетьмана Івана Виговського в 1664 р., а познаньський історик Мар'яна Кучиньська – відтік православної еліти з Речі Посполитої на територію Московії в другій половині XVII – на початку XVIII ст. У статті «Згадки про втрачений рай: концепція Гадяцької угоди в уявній Конституції Барановського від 1696 року» Кароль Лопатецький показує яким чином починався творитися історіографічний міф щодо Гадяцької унії, а також демонструє як на початку XIX ст. польські інтелектуали розуміли «ідеальну державу»

і яке значення надавали угоді 1658 р. Грунтовний аналіз польської історіографії стосовно Гадяцької унії подав у своїй статті Конрад Бобятинський, тоді як мінський історик Генадзь Сагановіч проаналізував білоруську, а люблінська дослідниця Єва Рибалт – українську історіографію цієї проблематики.

У цілому варто відзначити презентабельність і досить високий рівень видання Варшавським університетом збірника наукових праць, присвяченого 350-річчю Гадяцької унії. Технічна, а тим більше наукова якість цієї книги не може не тішити як фахівців у цій галузі історичного пізнання, так і всіх, хто цікавиться історією, зокрема Центрально-Східної Європи ранньомодерного періоду. Ми переконані, що, крім історіографічної цінності, вона стане яскравим зразком пошуку об'єктивної інтерпретації складних історичних взаємин сусідніх європейських націй і прикладом деполітизації та деміфологізації історичних оцінок.

У той же час варто відзначити, що й українська наукова спільнота не залишила поза увагою роковини, пов'язані з Гадяцькою унією та відгукнулася не менш важливим, хоч і дещо скромнішим за обсягом, збірником наукових статей за редакцією Павла Соханя, що побачив світ завдяки фінансовій підтримці Канадського Інституту Українських Студій та фундації Kasa Józefa Mianowskiego під патронатом Інституту української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України та Національного університету «Києво-Могилянська академія». До українського видання увійшло 13 статей провідних сучасних вчених у галузі ранньомодерної історії України та Польщі, в тому числі з Росії, Канади та США, поділених на 4 частини, що відображають різні аспекти, пов'язані з Гадяцькою унією 1658 р. – від міжнародного резонансу до історіографічно-археографічних рефлексій. Варто також відзначити, що всі вміщені матеріали іноземних науковців перекладено українською, що принаймні полегшує пізнання специфіки досліджуваної події для україномовного читача.

На початку збірника вміщено вступне слово від редколегії видання, в якому зокрема зазначається, що ідеї, закладені в проект Гадяцької унії, ставали то об'єктом міфологізації, то туги за втраченими можливостями, то об'єктом для історичних досліджень. Власне в останній площині задумано і цей збірник, покликаний подати образ Гадяча у світлі сучасних наукових уявлень. При цьому редактори збірки закликають дивитися на Гадяцьку унію ширше, ніж як на витвір винятково інтелектуалів середини XVII ст.

На відміну від польського видання, аналізованого раніше, українське починається власне із текстів самої Гадяцької угоди, яких, як відомо, дійшло до наших днів кілька варіантів. Тому читач має змогу ознайомитися із варіантом, що був підписаний безпосередньо в козацькому таборі під Гадячем у вересні 1658 р., а потім порівняти трансформації тексту договору, ратифікованого сеймом Речі Посполитої вже у травні 1659 р. Логічною виглядає і в цьому сенсі і стаття петербурзької дослідниці Тетяни Таїрової-Яковлевої, присвячена текстологічному аналізу «усіх принаєвних списків угоди», довівши, «що текст угоди з моменту його підписання до затвердження сеймом зазнав драматичних змін» і практично всі найпрогресивніші її положення були або вилучені або так видозмінені, що втратили будь-який сенс. Утопічний проект унії, розроблений Іваном Виговським і Юрієм Немиричем, на думку вченого, був «приречений на безжалісну кастрацію», а відтак не мав «жодних перспектив реалізації». До певної міри, пропонується стаття перегукується з матеріалами, опублікованими у польському збірнику, який, до речі, вийшов друком вже після українського. Насамперед це стосується додатку до статті, в якому порівнюються пункти різних списків угоди, проте у польському виданні акцент зміщено на нові варіанти (списки) Гадяцької угоди, знайдені Тетяною Таїровою-Яковлевою в російських архівах.

Друга панель збірника статей, виданого Інститутом археографії та джерелознавства НАНУ, включає статті, в яких аналізуються передумови та фактори укладання українсько-польської унії в Гадячі. Так, Віктор Брехуненко дослідив еволюцію та зміст козацько-польських домовленостей впродовж XVI – першої половини XVII ст., завдяки яким гадяцькі пакти 1658 р. стали «своєрідною вершиною піраміди» пошуку польсько-українського порозуміння в межах Речі Посполитої. В цілому авторські міркування з цього приводу викладені й у матеріалах польського видання. Втім, хотілося б зауважити один дискусійний момент. Якщо в українському збірнику вчений відзначає, що концепція про спізнення ідеї Гадяча стала популярною в польській історіографії «з легкої руки» Владислава Томкевича, то в польському – вже «з легкої руки» Януша Тазбіра та Збігнева Вуйцика.

Не прагнучи «втягуватися до контрверсійної дискусії, чи в Європі XVII ст. існувало місце для незалежної Української держави», варшавський історик Даріуш Колодзейчик у статті «*Tertium non datur?* Турецька альтернатива в зовнішній політиці Козацької держави» висуває кілька гіпотетичних міркувань стосовно «турецької альтернативи» як можливої опції розвитку ранньомодерної України. Попри те, що автор (перекладач?) сплутав Петра з Михайлом Дорошенком, слід погодитися з висловом: «Українська козацька держава з певністю могла функціонувати під протекцією Порти, зберігаючи значну автономію». Втім дослідник свідомий того, що крах політичних планів Петра Дорошенка призвів до неможливості сучасної перевірки наведених ним гіпотез.

Міжнародні фактори, зокрема неадекватність оцінки зовнішньополітичної ситуації в Центрально-Східній Європі, відсутність єдності в політичному керівництві Речі Посполитої та протидія союзників заважали зосередити сили на головному на той час дипломатичному напрямі – врегулюванні взаємин зі Стокгольмом та спрямуванні сил на підтримку Гадяцьких домовленостей, що у свою чергу дозволило Москві випередити Варшаву у справі примирення зі Швецією та спрямувати всі свої сили на завоювання України. На цьому зосереджує свою увагу Віктор Горобець, намагаючись проаналізувати вплив Гадяцької унії на структуру міжнародних взаємин у Центрально-Східній Європі.

«Вікопомне склеєння» та реакція на нього еліт України, Польщі та Литви стали об'єктом досліджень, які увійшли до третьої частини збірки, найбільшої за обсягом. Слід погодитися із Петром Кулаковським, який дослідив козацьке посольство на сейм 1659 р., що як це не парадоксально, але обставини та найважливіші моменти укладання Гадяцького трактату ще й досі досліджені вельми схематично. На жаль, одним із таких моментів стало те, що під час обговорення проекту унії на сеймі 1659 р. чимало енергії козацьких депутатів було витрачено не на захист пунктів угоди, а на виборювання особистих користей, які значно посилили суперечності серед козацької еліти, засвідчивши її хронічну беспорядність у вирішенні ключових для життя держави питань і наблизивши кінець гетьманства Виговського. Те саме можна відзначити й у площині конфесійної проблеми Гадяцької унії, котру дослідив польський історик Томаш Кемпа, ідентичний текст статті якого польською мовою вміщено й у раніше рецензованому збірнику, виданому Варшавським університетом.

Серед важливих обставин гадяцького дискурсу недослідженою донедавна залишалася зокрема реакція власне польської, литовської й української шляхти на звістку про Гадяцьку угоду. Саме цьому присвячена стаття польського дослідника Пйотра Кролля «Коронна шляхта і Гадяцька унія», в якій проаналізовано еволюцію та трансформацію поглядів шляхетського стану в умовах укладання унії. В Речі Посполитій домінувало переконання про невідворотну потребу повернути Україну, але в цьому річчії існувало два погляди. Один переконував укласти мир з козаками, інший – повернути Україну без домовленостей з Іваном Виговським. Попри запеклі дискусії, формат Гадяцької угоди в стилістиці Люблінської унії 1569 р., на думку вченого, яскраво демонстрував, «що шляхта давала собі раду в існуванні в Україні політичного організму, якого неможливо було ігнорувати».

У свою чергу Кшиштоф Коссаржецький дослідив проблему ставлення до Гадяцької унії Великого князівства Литовського, адже, крім світоглядних уявлень щодо козацтва та його місця в тогочасному соціумі, на позицію литовських еліт надзвичайно потужно вплинула поточна військово-політична ситуація, в якій опинилася Литва. Литовська шляхта не без причин розглядала козацьку Україну як ворога від самого початку повстання Богдана Хмельницького. Втім, по переміні вектора політики гетьмана Івана Виговського литовська шляхта знала небагато, але все одно рішуче відкидала «можливість ризикованої гри з козацтвом». Для них цілком очевидним було те, що наближення до себе козаків призведе до конфлікту з московським царем, а це перекреслить всі надії на повернення нормальних умов життя в Литві. І хоча небажанням єднатися з козаками литовська шляхта «мала надію уникнути війни з царем», війна «насправді була неукненною».

Канадський історик Зенон Когут у статті «Від Гадяча до Андрусова: осмислення „отчизни” в українській політичній культурі» намагається з'ясувати питання витоків концепції «отчизни» в ранньомодерній українській політичній культурі. Тому очевидно не випадково, що зародки цієї

концепції містяться в документах часів гетьманування Івана Виговського, коли козацька еліта постала перед проблемою, як концептуально довести свою окремішність від Речі Посполитої. Втім, більш-менш окреслених рис концепція «України як улюбленої отчизни» набуває в період гетьманування Івана Брюховецького як «антимосковська ідеологічна зброя».

Малодослідженою сторінкою залишаються й спроби відновлення Гадяцької угоди за правління гетьманів Юрія Хмельницького, Павла Тетері та Петра Дорошенка. Частково цю прогалину вирішив заповнити київський дослідник Тарас Чухліб статтею «Ідея відновлення Гадяча 1658 у політичній діяльності П. Дорошенка (60-ті – перша половина 70-х рр. XVII ст.)» (до речі, назва статті у тексті й у змісті чомусь не співпадають). Зрештою, саме різні підходи до Гадяцького трактату (українці вважали його чинним, а поляки – навпаки) та затягування Варшавою з вигідною для Петра Дорошенка угодою змусили останнього «узаконити стосунки з Османською імперією». Тому цілком можна погодитись із автором, що більше ніж два десятиліття воєнних дій між українцями та поляками так нічому й не навчили Річ Посполиту, яка знову хотіла повернутися до передреволюційних відносин із Військом Запорозьким, що було вже неможливо з багатьох причин.

Четвертий – останній – блок українського збірника праць, присвяченого Гадяцькій унії 1658 р. складають дослідження, присвячені відображенню цієї події в інтелектуальних традиціях пізніших часів. З двома із трьох вміщених тут статей ми вже зустрічалися в межах польського видання. Мова йде про розвідки о. Юрія Мицика щодо висвітлення Гадяцького договору українськими літописцями другої половини XVII – XVIII ст. і Конрада Бобятинського щодо польської історіографії цієї проблеми. У той же час не можна не звернути увагу на статтю Сергія Плохія «Гадяч 1658: творення міту», контекстуальний наратив якого став фактично антиподом «переяславської легенди». На думку автора, існує кілька причин як наукового, так і політичного характеру, що пояснюють стійкість позитивного іміджу Гадяцької угоди в сучасній українській історіографії, втім метою дослідження стало з'ясування витоків українського міфу про Гадяч та які функції він виконував в історичному мисленні козацьких еліт і як трансформувався в уяві українських інтелектуалів початку XIX ст. Адже, міфи, подібні до гадяцького, були вкрай потрібні для успішної реалізації українського національного проекту. І хоча переяславський міф мав державну підтримку, а гадяцький «перебував на узбіччі ранньомодерних історичних писань і не був повністю артикульований аж до початку XIX ст.», зрештою, саме він легітимізував ідею української автономії та незалежності, тому що в його основі побачили ідею першої альтернативи російському правлінню.

Отже, не важко помітити, що обидва видання, крім предметної взаємопов'язаності, істотно взаємодоповнюють один одного, розширюючи матрицю гадяцького дискурсу, переосмислення якого на сучасному етапі дозволяє глибше усвідомити важливість і дійсну сутність цієї події як для становлення ранньомодерної нації українців, так і для напрямів міжспільнотного діалогу в умовах сьогодення. Доволі віртуальна історія Гадяцької унії все ж таки була досить драматичною і суто зовнішня видимість її солідної дослідженості ховає під собою ще чимало білих плям, які чекають на свого незаангажованого відкривача. Можливо саме тоді зникнуть політичні та наукові суперечки, а взаєморозуміння даватиме нам ґрунт для того, як сказано в ратифікованому сеймом тексті Гадяцької угоди, «...щоб зростала обопільна любов».

Костянтин Івангородський

Білоруська історична тематика модерного періоду (на матеріалах часопису “Критика” за 2008 р.)*

Неодмінною ознакою інтелектуального розвитку сучасності є наявність розмаїтої тематики, культури дискусії, наукової критики й, звісно ж, діалогу. Не всі дослідники-інтелектуали усвідомлюють це повною мірою. І хоча часопис рецензій, есеїв й оглядів “Критика” – не єдине в Україні видання, що постулює високий рівень аналітики проблем минувшини, – у жанрі популярної літератури воно є більш відомим. Аби не обтяжувати читача величезним бібліографічним аналізом, зосередимося на числах видання, випущених у 2008 р., і візьмемо лише узгоджені та полемічні сюжети з білоруської історичної тематики. Тим самим досягнемо основної мети – з'ясувати в полі критичної літератури конвенційні та “проблемні” зони пам'яті в білоруській, подеколи українській, історії.

Сторінки 14 і 15 першого випуску “Критики” за 2008 р. відкривають нам здобутки новітньої білоруської історіографії. Сергій Багро, аналізуючи книгу “Беларусь: ни Европа, ни Россия. Мнения белорусских элит” (Варшава, 2006), виділяє у ній принаймні кілька проблем, які історично маркують